

*Афанасьєв А. О., кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, заступник
начальника НДЦ ГП Збройних Сил України
з наукової роботи (м. Київ)*

МЕТОДИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовується поняття “методи військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України”.

Ключові слова: “військово-патріотичне виховання”, “методи військово-патріотичного виховання”, “військовослужбовці”, “збройні сили України”.

В статті обосновується поняття “методы военно-патриотического воспитания военнослужащих Вооруженных Сил Украины”.

Ключевые слова: “военно-патриотическое воспитание”, “методы военно-патриотического воспитания”, “военнослужащие”, “вооруженные силы Украины”.

The concept of the military patriotic education of the servicemen is substantiated in the article.

Key words: “military-patriotic education”, “methods of military-patriotic education”, “servicemen”, “military powers of Ukraine”.

Проблеми патріотичного та військово-патріотичного виховання (ВПВ) громадян, зокрема військовослужбовців Збройних Сил (ЗС) України, є надзвичайно актуальними на сучасному етапі розвитку нашої держави. На жаль, у суспільній свідомості мають місце такі явища, як “розмитість” у деяких громадян чітких світоглядних основ поведінки та діяльності, байдужість до державних проблем, падіння рівня моральності і культури. Велику загрозу духовному та фізичному здоров'ю особистості становить наркоманія, пропагування ЗМІ аморальності, бездуховності, а також маніпулювання свідомістю громадян, нав'язування їм міфів, чужих цінностей тощо.

Причини вищезазначених явищ пов'язані з духовною кризою в нашій державі, світоглядним “вакуумом” у суспільній свідомості, неефективним вихованням населення, в тому числі недостатнім рівнем ВПВ військовослужбовців.

Безумовно, подолання негативних явищ не можна досягнути без позитивних змін у духовній сфері суспільства, держави і ЗС, зокрема кардинального підвищення ефективності ВПВ військовослужбовців. Не буде перебільшенням сказати, що від рівня цього напряму виховання особового складу в значному ступені залежить морально-психологічний стан ЗС України. При цьому обґрунтування оптимальних методів ВПВ та їх впровадження у військово-педагогічний процес виступають одними із шляхів підвищення його ефективності.

Проблеми національного, громадянського та патріотичного виховання

(ПВ) громадян, в тому числі військовослужбовців ЗС України, є предметом уваги багатьох вчених (І.Д. Бега, А.М. Бойко, М.Й. Боришевського, О.М. Вишневецького, С.Г. Карпенчук, О.В. Киричука, Ю.С. Красильника, О.В. Сухомлинської, В.В. Ягупова та ін.) і авторів дисертаційних досліджень (О.В. Абрамчук, В.О. Довженко, К.В. Дубич, І.І. Загарбницької, О.Г. Стьопіна, А.В. Фрідріх та ін), які, крім іншого, розглядають методи ПВ і ВПВ. Аналогічні проблеми піднімаються у розроблених за роки незалежності нашої держави концепціях національного та сучасного українського виховання та наукових працях.

Водночас, у багатьох роботах аналізуються лише окремі аспекти ПВ і ВПВ, які стосуються цивільних громадян, а питання обґрунтування методів ВПВ військовослужбовців ЗС України у вітчизняній науковій літературі розглядаються фрагментарно. Це обумовлює потребу проведення подальших досліджень зазначеної проблеми.

Питання вдосконалення методичних засад ВПВ витребувана також практикою виховної діяльності посадових осіб у військах (силах). Незважаючи на певне впорядкування концептуальних засад і організаційних аспектів цього напряму виховання, яке відбулося завдяки введенню в дію директиви Міністра оборони України 17 квітня 2006 року № Д-22 “Про вдосконалення системи військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України” та затвердженню Концепції військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України,

проблема визначення методів ВПВ військовослужбовців залишається актуальною.

Відомо, що у педагогічній практиці **метод** визначається як “спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розгляданого об’єкта” [1, с. 205]. У той же час у педагогіці немає єдиного підходу до визначення методів виховання.

В українському педагогічному словнику методи виховання визначаються як “...сукупність найзагальніших способів розв’язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються в процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їх свідомості, мотиваційної сфери й потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки та діяльності, а також їх корекції і вдосконалення” [1, с. 206]. Враховуючи це визначення та погляди вітчизняного військового педагога і психолога В. В. Ягупова [2, с. 260], під категорією “*методи військово-патріотичного виховання особового складу*” ми розуміємо способи та прийоми спільної взаємопов’язаної діяльності суб’єктів виховання, яка спрямована на оволодіння військовослужбовцями ЗС України духовними, патріотичними, військово-професійними та іншими знаннями, навичками і вміннями, нормами та правилами гідної поведінки і військово-професійної діяльності, всебічний розвиток особистості, формування у них патріотичної свідомості та самосвідомості, загальнолюдських, національних і військово-професійних якостей, що визначені цілями ВПВ та необхідні для виконання службових обов’язків у мирний і воєнний час.

Методи ВПВ можна поділили на такі *групи*:

- безпосереднього виховного впливу;
- опосередкованого виховного впливу;
- самовиховання;
- контролю та аналізу ефективності процесу ВПВ.

До **методів безпосереднього виховного впливу**, що дають змогу успішно вирішувати завдання ВПВ, належать:

1. *Переконання* як ефективний метод ВПВ забезпечує дієвість усіх інших методів виховання військовослужбовців. Як складова спрямованості особистості

військовослужбовця цей метод є основою військово-професійної направленості і, відповідно, визначає діяльність та поведінку представника військового колективу.

В основі переконань військовослужбовця лежать його патріотичні та інші знання. Переконання – це знання, які для військовослужбовця мають особистісний смисл, тобто перевірені у житті та які, відповідно, формують його світогляд, життєві цінності тощо.

Переконання звернене до логіки і розуму воїна. Через це вихователю, який організовує та провадить ВПВ у підрозділі та частині, необхідно керуватися принципами *формальної логіки*, до яких, зокрема, належать:

- конкретність та обґрунтованість висловлювань, використання чіткої та зрозумілою мови;

- послідовність і несуперечливість міркувань.

Таким чином, під час проведення ВПВ, як і інших напрямів виховання особового складу слід уникати “туманних” висловлювань, багатослівності, декларативності, але необхідно послідовно та аргументовано доводити висунуту тезу, спираючись на реальні факти з військової практики, і забезпечувати правдивість інформації.

Переконання, як правило, формуються під час розповідей, бесід, дискусій, пояснень, лекцій. З точки зору педагогічної майстерності цей метод є складним і вимагає від вихователя ретельної підготовленості до процесу ВПВ, врахування індивідуально-психічних особливостей підлеглих тощо.

Основними умовами ефективності переконання є такі:

- особиста переконаність військового педагога у предметі виховання та змісті матеріалу, який він доводить до особового складу;

- наявність у військового вихователя особистості чіткої життєвої настанови, яка ґрунтується на патріотичних і військових цінностях;

- всебічна та глибока духовна і військово-професійна компетентність військового педагога;

- знання і вміле використання індивідуально-психічних особливостей особового складу та елементів психології військового колективу;

- звернення вихователя мають бути спрямовані до свідомості та підсвідомості

вихованця, до його емоційно-почуттєвої та вольової сфери;

уміння налагоджувати контакти з вихованцями, здатність слухати, співчувати та завойовувати їх довіру;

логічність, ясність і правдивість у викладанні матеріалу;

відвертість, емоційність і власний оптимізм;

уміння доводити, заперечувати та пояснювати різноманітні твердження, вміло використовуючи факти та приклади;

педагогічний такт;

вдале сполучення з іншими методами виховання тощо [2, с. 268–269].

2. *Особистий приклад* є одним із стародавніх методів ВПВ і виховання в цілому, сутність якого полягає в цілеспрямованому й систематичному впливі військового педагога на підлеглих власними патріотичними поглядами та практичними діями, що покликані бути взірцем для наслідування. Виховна сила особистого прикладу полягає у природному намаганні воїнів як вихованців до наслідування. Доречною тут є думка видатного українського педагога А. С. Макаренка про те, що лише живий приклад виховує людину, а не слова, нехай найкращі, але не підкріплені справою.

Виховними функціями особистого прикладу є такі:

він може служити вихователю для конкретизації того чи іншого теоретичного положення;

він може бути доказом істинності певної патріотичної норми;

він є переконливим аргументом;

він може спонукати до певного типу патріотичної поведінки та діяльності.

Основні умови ефективності особистого прикладу:

забезпечення особистої взірцевості вихователя у військово-професійній діяльності, виконанні службових обов'язків, патріотичній поведінці, дотриманні вимог статутів, норм і правил воїнського етикету;

суспільна цінність і привабливість особистого прикладу;

яскравість, емоціональна насиченість і “заразливність” особистого прикладу;

етапність наслідування (на першому етапі у вихованців створюється суб'єктивний образ цього прикладу, бажання наслідувати його; на другому – діє зв'язок між прикладом наслідування і вихованцем; на третьому – синтезуються наслідувальні дії та вчинки);

використання різних джерел для наслідування (літературні герої, наші сучасники, які здійснили патріотичні вчинки, батьки, командири, товариші по службі);

вміле використання позитивного та негативного прикладів у ВПВ військовослужбовців;

наочність, конкретність, змістовність прикладу;

єдність слова та справи.

3. *Метод заохочення*, який передбачає вплив військового педагога на воїна шляхом позитивного оцінювання його патріотичної діяльності. Військовий педагог, маючи оціночну й стимулюючі функції, спонукає воїна до нових успіхів та сприяє процесу самовдосконалення.

Досвід показує, що для того, щоб ефективно розв'язати питання доцільності заохочення військовослужбовця та вибрати найвідповіднішу форму щодо цього, вихователь має передбачити наслідки вжитих ним заходів. Саме тому він, застосовуючи заохочення, має дотримуватися психолого-педагогічних вимог, які значно підвищують їх виховну роль та ефективність.

Засобами заохочення у ВПВ є такі:

виділення патріотичних вчинків воїнів як яскравих зразків для наслідування;

заохочувальні жести, міміка, пантоміміка вихователя, його оціночні судження;

заохочувальні звернення вихователя до воїнів;

види заохочень, які передбачені Дисциплінарним статутом тощо.

Насамперед, треба мати на увазі, що особовий склад *доцільно заохочувати переважно за досягнення у найважливіших, провідних видах військової діяльності*, за дійсно патріотичну поведінку: успіхи в бойовій та гуманітарній підготовці, успішне опанування бойовою спеціальністю, старанність під час несення служби на бойовому чергуванні. Такий підхід до заохочення сприяє підвищенню бойової майстерності як окремих військовослужбовців, так і військових підрозділів загалом; підтримці високої бойової та мобілізаційної готовності підрозділів; підвищенню свідомості воїнів.

Позитивно впливає на свідомість і поведінку військовослужбовця лише *об'єктивне заохочення*. Заохочення, яке зароблено ціною певних зусиль, породжує у вихованця прагнення краще виконувати свої обов'язки, стимулюють його подальші успіхи у бойовій та гуманітарній підготовці. Та,

навпаки, незаслужене, отримане без особливих зусиль, заохочення втрачає виховну силу, а іноді може мати негативні наслідки, формувати у військовослужбовця такі негативні нахили, як зазнайство, кар'єризм, марнослівство тощо. Практика показує, що на стані військової дисципліни негативно позначаються, наприклад, такі факти, коли вихователі не помічають старанність одних воїнів і водночас не виправдано часто заохочують інших за виконання завдань, які входять у звичайне коло їх обов'язків. Отже, щоб заохочення мало виховну силу, воно має бути доцільним і заслуженим [2, с. 278].

Вирішальну роль у процесі ВПВ відіграють **методи опосередкованого виховного впливу**, які спрямовані до підсвідомості та емоційно-мотиваційної сфери психіки воїнів і передбачають, насамперед, використання виховних функцій *військово-соціального середовища*. Їх значення також наочно ілюструють слова А. С.Макаренка, який, говорячи про виховання мужньої людини, підкреслював неможливість вирішення цього завдання без створення для людини таких умов, за яких би вона могла би проявити мужність.

У військовому середовищі на війна мають виховний *вплив дві групи умов*. Перша – суспільна, різновидами якої є військові колективи, бойова і гуманітарна підготовка, військові ритуали та символи, суспільна робота, цивільне середовище гарнізону. Друга – матеріально-фізична, різновидами якої є матеріально-технічні умови навчання, виховання, відпочинку особового складу, розпорядок дня військової частини та його насиченість, озброєння і військова техніка, клімат та ін. [3].

Військове середовище – це сукупність умов життєдіяльності особового складу, яка піддається службовому і соціальному контролю і спрямована на реалізацію цілей військового та військово-патріотичного виховання. Військове середовище має виконувати такі виховні функції: світоглядну, адаптаційну, освітньо-корективну, культурну, суспільно-господарчу.

Для будь-якої посадової особи, яка займається військово-патріотичним та іншими напрямками виховання підлеглих, вкрай важливим є вміння використання елементів середовища, в якому перебуває військовослужбовець, як виховних чинників. Характер і чіткий порядок життєдіяльності особового складу має опосередковано і підсвідомо позитивно впливати на його

поведінку, робити її патріотично спрямованою, озброювати військовослужбовця нормами та правилами воїнського етикету, формувати в нього відповідні навички та вміння. При цьому воїни взагалі не повинні мати жодне уявлення щодо їх виховних аспектів. Сумлінне ставлення до бойової та гуманітарної підготовки, підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності військового підрозділу, активна участь у щоденному житті військового підрозділу, чіткий розпорядок дня військової частини, всебічне забезпечення життєдіяльності особового складу мають сприяти формуванню особистості військовослужбовця. Виховні дії тут не прямі, вони начебто “замасковані” у режим виконання основних щоденних заходів життєдіяльності військової частини (підрозділу), бойової підготовки тощо.

Стисло охарактеризуємо окремі виховні компоненти військового середовища [2, с. 290–305]. Зокрема, військовий колектив як різновидність малої соціальної групи, водночас виконує функції суб'єкта ВПВ. Отже від того, як організовано життєдіяльність військового колективу і на якому етапі свого розвитку він перебуває, як він функціонує, які думки та моральні цінності переважають у ньому, залежить сила його виховного впливу на особовий склад, ефективність діяльності всіх його ланок, характер внутрішньокolleктивних взаємин та морально-психологічної атмосфери, якість бойової та гуманітарної підготовки, рівень бойової та мобілізаційної готовності, дієвість органів управління і, нарешті, кінцевий результат ВПВ – гармонійно сформована та патріотично налаштована особистість військовослужбовця ЗС України, боєздатний згуртований військовий колектив.

Виховний вплив військового колективу буде ефективнішим, якщо він задовольняє потреби військовослужбовців у цілеспрямованій патріотичній діяльності, коли від характеру, змісту і результатів цієї діяльності вони отримують задоволення, почуття реалізації життєвих намірів, пов'язують особисті та колективні інтереси.

Військовий колектив є ідеальним місцем для самовираження, самореалізації і самоутвердження воїна. Через це військовий педагог має прагнути формувати такий колектив, де воїни могли б відкрито, доброзичливо і повно формувати власне об'єктивне “Я”, яке є суттєвим показником самоствердження особистості воїна, важливим шляхом формування творчої,

багатої життєвим творчим потенціалом індивідуальності. Безперечно, ці умови слід створювати разом зі всіма військовослужбовцями у процесі розвитку колективу, його згуртування на патріотичних, моральних і військових цінностях, військово-професійної діяльності та формування у ньому здорової морально-психологічної атмосфери.

Військовим педагогам слід також пам'ятати про неформальні малі групи військовослужбовців, гуртки та секції за інтересами, які щодо своїх членів виконують функцію соціалізації, сприяють їх оптимальній адаптації у колективі, певною мірою визначають коло інтересів, моральних цінностей, життєвих намірів. Отже ці групи мають постійно контролюватися вихователями, які повинні постійно аналізувати характер діяльності, морально-психологічний клімат, вплив на життєдіяльність військового підрозділу.

Суттєвий виховний потенціал має *військово-професійна діяльність*, основним змістом якої є цілеспрямована і змістовна навчально-пізнавальна, бойова та навчально-бойова діяльність військовослужбовців, постійного підтримання ними високої бойової та мобілізаційної готовності, ефективне виконання службових завдань, які пов'язані із забезпеченням функціонування життєдіяльності ЗС України. Відомо, що одним із основних факторів формування особистості є характер її діяльності. Отже військово-професійна діяльність особистості має бути цілеспрямованою, патріотично забарвленою, змістовною, конкретно та емоційно насиченою, особистісно цінною, спрямованою на вирішення двох основних завдань: забезпечення територіальної цілісності та недоторканості нашої Батьківщини й формування на цій основі всебічно і гармонійно розвиненої, патріотично налаштованої особистості українського військовослужбовця.

Відомо, що з людиною нічого не можна зробити всупереч її волі, бажань, життєвих намагань і настанов. Не можна насильно зробити її щасливою та вихованою. Взагалі, сучасні педагогічні концепції ґрунтуються на гуманістичних ідеях, педагогіці співробітництва. Врешті-решт, *високий смисл виховання, у тому числі й військово-патріотичного*, полягає у формуванні в військовослужбовців ЗС України мотивів і мотивації самовиховання, постійного прагнення до самовдосконалення, знаходження у військовій службі

патріотичного та особистісного смислу, реалізації в ній життєвих планів, задоволення щоденних соціальних, матеріальних та інших потреб тощо.

До *методів використання виховного впливу військово-соціального середовища* в умовах військової діяльності, про що йшлося вище, можна віднести використання виховних аспектів занять з бойової та гуманітарної підготовки, військових ритуалів і символів, інших видів повсякденної діяльності (несення бойового чергування, вартової та внутрішньої служби, обслуговування озброєння й військової техніки тощо). Як вже наголошувалося, у кожному з видів бойової підготовки за умов оптимальної організації закладені великі можливості формування у воїнів патріотичної свідомості, високих морально-бойових і професійних якостей, психічної стійкості, необхідних навичок і вмінь. Велике значення має гуманітарна підготовка, яка сприяє оволодінню воїнами патріотичними знаннями, що покладені в основу їх вихованості.

Аналогічні виховні аспекти мають інші складові повсякденної діяльності військ (сил): бойове чергування й вартова служба, несення яких сприяє формуванню у воїнів почуття особистої відповідальності за захист Вітчизни, усвідомленого ставлення до військового обов'язку та інших патріотичних почуттів і мотивів; обслуговування озброєння і військової техніки, що формує у воїнів любов до них та військової справи загалом та ін.

Самовиховання як ефективний метод ВПВ є систематичною та свідомою діяльністю воїна, спрямованою на вироблення у собі патріотичних якостей, позитивних рис волі та характеру.

Головною метою *самовиховання* військовослужбовця на сучасному етапі є досягнення ним ідеалу військовослужбовця-професіонала, патріота, що неможливо без досягнення згоди з самим собою, розуміння сенсу життя, військово-професійної діяльності та патріотичного змісту військової служби, самореалізації потенційних можливостей та активного самоутвердження особистості у суспільному житті.

Мотивами самовиховання є такі: життєві та військово-професійні спрямування військовослужбовця; потреба діяти згідно з патріотичними нормами, нормами загальнолюдської моралі та професійними вимогами; розуміння необхідності переборення труднощів особистісного і

Питання педагогіки

професійного становлення, несення військової служби тощо.

Як і процес виховання, **самовиховання** – це педагогічний процес, специфічність і унікальність якого полягає у тому, що суб'єктом і об'єктом виховання в ньому є одна і та сама особа.

Враховуючи погляди фахівців [2, с. 210], можна зазначити, що процес самовиховання військовослужбовців має такі основні етапи:

1. Усвідомлення вимог щодо своєї патріотичної поведінки та військово-професійної діяльності.

2. Самопізнання, критична самооцінка своєї діяльності та поведінки на предмет їх відповідності патріотичним і військово-професійним нормам.

3. Планування роботи над собою, вироблення програми та правил поведінки.

4. Практична реалізація програми самовиховання із врахуванням всієї складності подальшого перегляду намічених позицій.

5. Самоконтроль, самооцінка, самокорегування дій та поведінки.

Під **методами самовиховання** слід розуміти певну сукупність прийомів і способів однорідного педагогічного впливу вихованця на самого себе в інтересах формування й розвитку особистісних якостей, насамперед патріотичних, та усунення негативних [2, с. 312–325]. Основними з них є: самопізнання, самооцінка, самоусвідомлення, самонаказ, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізація життя та військово-професійної діяльності.

До *прийомів самовиховання* належать: самопорівняння, самозобов'язання, самозапевнення, самонавіювання, самотренування, самопримушення, самозвіт, самоінструктування, аутотренінг, наслідування.

Таким чином, самовиховання можна вважати одним із найважливіших методів ВПВ особового складу. У зв'язку з цим,

командирам (начальникам) необхідно всіляко сприяти процесу самовиховання підлеглих і створювати для цього відповідні оптимальні умови.

До **методів контролю й аналізу ефективності процесу ВПВ**, які мають пронизувати три вищенаведених групи методів виховання, належать такі: педагогічне спостереження; опитування; аналіз результатів виконання діяльності; створення ситуацій для вивчення поведінки вихованців тощо. Вони надають всьому процесу ВПВ завершеність, дають можливість об'єктивно оцінювати хід, змістовність, спрямованість, оптимальність і ефективність як окремих виховних заходів, так і всього процесу, своєчасно вносити в нього необхідні корективи.

Отже, методи ВПВ військовослужбовців відіграють надзвичайно важливу роль у виховному процесі ЗС України. У зв'язку з цим існує нагальна потреба щодо організації та проведення відповідних занять з суб'єктами виховання з основ військової педагогіки й психології та спеціальних занять з ВПВ, на яких доцільно розглядати практичні засади і особливості використання оптимальних методів цього напрямку виховання особового складу, надавати підлеглим необхідну методичну допомогу. Також доцільно озброювати такими знаннями слухачів і курсантів вищих військових навчальних закладів, що сприятиме підвищенню ефективності ВПВ особового складу ЗС України.

До перспективних напрямів наукових досліджень у сфері ВПВ можна віднести: обґрунтування сучасної системи ВПВ особового складу, її місця і ролі у життєдіяльності ЗС України, дослідження українських військових традицій, традицій, ритуалів і символів ЗС України як засобів ВПВ, обґрунтування сучасних форм ВПВ та ін.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 373 с.
2. Військове виховання: історія, теорія та методика (За ред. В. В. Ягупова). – К.: “Graphic&Design”, 2002. – 560 с.
3. Ягупов В.В. Теорія і методика військового навчання: Монографія. – К.: Тандем, 2000. – 380 с.